

OLGA KAFKOVÁ (Praha)

VZTAŽENÍ SÉMANTICKÉHO KOMPONENTU VÝPOVĚDI KE KOMUNIKATIVNÍ SITUACI V BĚŽNĚ MLUVENÝCH PROJEVECH

K TZV. SITUAČNÍ ZAKOTVENOSTI VÝPOVĚDI

Pragmatické aspekty výpovědi zvyšují zájem o sepětí sémantického komponentu výpovědi s komunikativní situací a o vymezení a strukturaci pojmu situace. Různými pojetími se zabýval ve svém referátě Vl. Barnet.¹ Užší pojetí vychází ze sémiotických zřetelů: situace je nahlížena jako referent výpovědi; širší pojetí přiblíží i k celému okruhu komunikativních okolností, za nichž se výpověď realizuje. I v tomto širším pojetí je situace vymežována různě: 1. jednak jako souhrn temporálně a lokalizačně konkretizujících faktorů, které podmiňují průběh komunikace a promítají se do lexikálně sémantické a gramatické výstavby výpovědi, přičemž mají své kategoriální vyjádření (jmenujme např. temporální a lokální fixaci sémantického komponentu), 2. jednak jako souhrn obecně okolnostních komunikativních faktorů (sem spadá např. charakter prostředí, aktivita partnerů komunikace, jejich sociálně demografická charakteristika a vzájemný vztah, téma apod.), které se promítají do výstavby výpovědi, ale nemají v jazycích našeho typu zpravidla své gramatické kategoriální vyjádření. S takto obecně chápanou komunikativní situací se pracovalo při vymežování různých typů komunikátů, při odlišování projevů psaných od projevů mluvených.

K situačnímu pozadí výpovědi (k její situační vázanosti, zakotvenosti) přiblíží popis výstavby výpovědi v běžně mluvených projevech. Situační zakotvenost je výrazná u výpovědi vznikajících za komunikativní situace, jež se vyznačuje vysokým stupněm aktuálnosti a konkrétnosti. Aktuálnost komunikativní situace je dána parametry ve smyslu *hic et nunc*, fyzickou přítomností partnerů komunikace, předmětnou situací, která může zahrnovat i objekt sdělení, popřípadě vysokou společnou informovanost o objektu sdělení. Aktuálnost komunikativní situace se obráží v referenčních vztazích, v temporální a lokální fixaci a bezprostředně ovlivňuje jazykové ztvárnění výpovědi v rovině pojmenovací i výpovědní. Protipólem aktuální komunikativní situace je komunikativní situace zobecněná, jejíž komponenty jsou bez přímého vztahu ke konkrétnímu a určitému v aktuální mimojazykové realitě. Výpověď *Ty jahody jsou dobrél* (popř. *Ty jsou dobrél*) je příkladem výpovědi vázané na aktuální situaci, výpověď *Jahody jsou dobré* (obsahují hodně vitamínů) má platnost všeobecnou a vyznačuje se vyšším stupněm abstrahovanosti. Ukazuje se tedy,

¹ *Komunikativní situace a výpověď.*

že pojem situace může být chápán nejen širše či uže, ale i v různém stupni abstrakce. Stupeň abstrahovanosti komponentů komunikativní situace se odráží ve struktuře výpovědi a může být kritériem při jejich klasifikaci. Systémové gramatiky se zabývaly převážně sémanticky úplnou a mluvnicky plně organizovanou větou, v jejíž výstavbě je vazba na komunikativní situaci málo patrná. Systémový přístup vyžadoval navíc, aby se i na konkrétně situačně zakotvenou výpověď pohlíželo z hlediska abstraktní soustavy pojmů. Popis výstavby výpovědi v běžně mluveném jazyku se naproti tomu nemohl obejít bez přihlížení k situační zakotvenosti výpovědi, nevytvořil však dosud konsekventní soustavu pojmů z hlediska teorie výpovědi.

Ve výpovědích běžně mluveného jazyka se aktuální komunikativní situace promítá do lexikálně sémantické a mluvnické výstavby výpovědi a ovlivňuje užití jazykových prostředků tak, že může měnit i jejich sdělnou hodnotu. Určitost a neurčitost sémantického komponentu výpovědi (tzv. referenční determinace) může být dána vztahem k aktuální situaci a nemusí mít své specifické indikátory. Důsledkem sepětí s aktuální situací v běžně mluveném jazyku je nevyjadřování nejvíce určených jeho složek, které jsou obvykle v tématu;² sr. explicitní vyjádření určitosti/neurčitosti: *Už jede nějaký autobus; Už jede ten autobus*; a neexplicitní vyjádření: *Už jede*.

Podobně jako aktuální situace působí i společná předchozí zkušenost partnerů komunikace, jež se projevuje ve vysoké míře informovanosti o objektu sdělení, a dále jejich společné znalosti o světě. Takto široce chápané presupozice rovněž determinuje sémantický komponent výpovědi ve smyslu určitosti/neurčitosti bez explicitního vyjádření, tvoří jakýsi protipól k explicitním prostředkům kvantifikace a identifikace, jimž se v poslední době věnuje pozornost. Domnívám se, že jak sepětí s aktuální komunikativní situací, tak i faktory presupoziční mají vliv na ztvárnění výpovědi a patří tedy do syntaktické problematiky výpovědi.

Aktuální situace má dále v běžně mluveném jazyce bezprostřední vliv na vyjadřování lokální a temporální fixace sémantického komponentu výpovědi, která může být vyjádřena explicitně, ale často se právě v této dorozumívací sféře explicitně nevyjadřuje a vyplývá z přímého vztahování k aktuální situaci; sr. explicitní vyjádření: *Смотри, в этом магазине есть лимоны; Слышишь, за рекой поют соловьи*; a neexplicitní vyjádření: *Смотри, лимоны; слышишь, соловьи*. Působí zde i jazykový kontext, slovesa vnímání *смотреть* a *слышать* navozují temporální a lokální aktuálnost.

Sepětí s aktuální situací se v různých jazycích může projevovat různě. Tak např. základním prostředkem pro vyjádření temporálních kategorií je v ruštině a češtině morfologická kategorie času v kombinaci s prostředky lexikálními a syntaktickými. Ve výpovědích situačně podmíněných se však vyjadřuje přímým sepětím s aktuální situací, formálním prostředkem aktualizacím je pouze intonace (sr. uvedené jmenné výpovědi). Obdobně není explicitně vyjádřena temporálnost ve specifickém ruském výpovědním typu s nulovým (nerealizovaným) slovesem,³ např. *Я прямо с вокзала*. V běžně mluvené

² O složitém vztahu mezi určitostí/neurčitostí výpovědních složek a tématem výpovědi sr. článek J. Firbase, *Non-Thematic Subjects in Contemporary English*, TLP 2 (1966), s. 239—56.

³ Sr. Je. N. Širjajev, *О некоторых показателях незаемещенных синтаксических позиций в высказываниях разговорной речи*, сб. Русская разговорная речь, 1973, s. 288—314.

ruštině se temporální aktualizace častěji vyjadřuje přímým sepětím s aktuální situací než v češtině.⁴ Ruština má k tomu systémový předpoklad — existenci tzv. nulové spony.

Sepětí sémantického komponentu výpovědi s aktuální situací a situační presupozice ovlivňují výstavbu výpovědi v běžně mluvené ruštině natolik, že vedou ke specifické adaptaci prostředků pro pojmenovací a výpovědní funkci, k jejich menší polarizaci, než je tomu v ruštině psané.⁵ Prostředky sloužící v kodifikované ruštině psané pojmenovací funkci se uplatňují ve funkci výpovědní (sr. různé typy nominativních výpovědí) a primární prostředky výpovědní slouží pojmenování (sr. tzv. slovesné nominace).⁶ Situační faktor se tedy nejen projevuje ve výstavbě výpovědi, ale zprostředkovaně ovlivňuje i systémové uspořádání prostředků v této sféře dorozumívání.

---

⁴ Sr. K. Chlupáčová, *K difúznosti pojmenovacích a výpovědních prostředků v ruském mluveném projevu*, *Studia Slavica Pragensia*, 1973, s. 231—236; O. Kafková, *K výstavbě výpovědi v běžně mluvené ruštině*, kand. dis. 1973, s. 24—71.

⁵ Sr. Je. A. Zemskaja, сб. *Русская разговорная речь*, 1973, s. 438—440.

